

นิตินาสตรร์แนวพุดธ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ที่จะจัดสรรให้เกิดความเรียบร้อยดังงามขึ้นในสังคมมนุษย์ (ถ้าเป็นกฎหมายก็แปลว่าเครื่องนำไปให้วิเศษ ถ้าเป็นการปกครองก็แปลว่าการนำไปให้วิเศษ) จึงพูดได้ว่าในที่สุดแล้ว เรื่องของกฎหมาย และการปกครอง หรือเรื่องของวินัยก็คือ การจัดการให้เกิดความเรียบร้อยหรือมีสันติสุขขึ้นในสังคม นี่เป็นความหมายของวินัยในระดับหนึ่ง

แต่แท้จริงสิ่งนี้คือจุดหมายของวินัยหรือกฎหมายและการปกครองจริงหรือไม่ จุดหมายของนิติศาสตร์คืออะไรแน่

ถ้ามองในแง่ของวินัยตามความหมายของพระพุทธศาสนา ความสงบเรียบร้อยอยู่กันด้วยดีในสังคมยังไม่ใช่เป็นจุดหมาย ทำไมจึงยังไม่ใช่ ถ้ามองเผินๆก็น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะการปกครองโดยมีกฎหมาย วางระเบียบกฎเกณฑ์ขึ้นมา ก็เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี โดยสงบเรียบร้อย เพราะฉะนั้นการมีความสงบก็น่าจะเป็นการบรรลุจุดหมาย แต่ความสงบเรียบร้อยในสังคมนั้นเราถือว่าเป็นปัจจัย ไม่ใช่เป็นจุดหมาย

ความสงบเรียบร้อยของสังคมไม่ใช่เป็นจุดหมาย ถ้าจะให้ได้ คำตอบต้องถามต่อไปว่า ทำไมจึงต้องมีวินัย? ได้พูดแล้วว่า การมีวินัยสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของสงฆ์คือสังฆะหรือชุมชนของพระภิกษุ หรือพระสงฆ์ทั้งหลายที่มาอยู่ร่วมกัน ทำไมจึงเกิดสงฆ์ ทำไมพระพุทธเจ้าจึงตั้งสังฆะขึ้นมา เรื่องนี้โยงไปถึงธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งจะทำให้เห็นว่าจุดมุ่งหมายของการมีการปกครอง มีกฎหมาย มีระเบียบกฎเกณฑ์กติกากฎของสังคมนั้นเพื่ออะไร

พระพุทธศาสนามองธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร? ถ้าเราไม่พิจารณาถึงธรรมชาติของมนุษย์ ศาสตร์ทั้งหลายจะไม่เกิด

ประโยชน์แก่มนุษย์เท่าที่ควร ศาสตร์ทุกศาสตร์จะต้องลงไปถึงธรรมชาติของมนุษย์ และจะต้องตั้งอยู่บนฐานของปัญญาที่เข้าใจความจริงตั้งแต่ธรรมชาติของมนุษย์ เพราะว่าในที่สุดนั้น การจัดตั้งวางระบบทุกอย่างเราทำขึ้นมาเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ ถ้าไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์แล้ว เราก็ไม่รู้ว่าชีวิตมนุษย์จะอยู่ไปทำไม เขาต้องการอะไร และเราควรจะทำอะไรให้เขา ถ้าเราไม่เข้าใจธรรมชาติหรือความจริงแห่งชีวิตของมนุษย์ สิ่งที่เราทำให้เขานั้น แทนที่จะเป็นประโยชน์อาจจะกลายเป็นโทษเป็นพิษภัยแก่เขาก็ได้ ทั้งที่เราอาจจะมีเจตนาดีก็ตาม

นี่ กลับไปสู่คำถามชั้นรากฐานว่า พระพุทธศาสนามองธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร? พระพุทธศาสนามองมนุษย์ว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ คือทั้งต้องฝึกและฝึกได้ ถ้าใช้ศัพท์ภาษาสมัยใหม่ก็กว่า เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษาและศึกษาได้ นี่คือธรรมชาติของมนุษย์ที่แตกต่างจากสัตว์อื่น สัตว์ชนิดอื่นนั้น ไม่ต้องฝึกแต่ก็ฝึกไม่ได้ ไม่ต้องฝึก หมายความว่า เมื่อเกิดมาก็มีชีวิตอยู่รอดได้ง่าย โดยแทบไม่ต้องฝึก ไม่ต้องเรียนรู้ ไม่ต้องศึกษาอะไร เพราะอาศัยสัญชาตญาณช่วย ออกจากท้องแม่ ๒ นาทีอาจจะเดินได้เลย ถ้าเป็นห่านก็ออกจากไข่ตอนเช้า บ่ายก็ตามแม่ไปลงสระน้ำ ว่ายน้ำได้ หากินได้โดยไม่ต้องฝึก สัตว์เหล่านั้นอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ แต่มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษในแง่ที่ว่า ถ้าไม่มีการฝึกฝน ไม่มีการเรียนรู้แล้ว อยู่ไม่ได้ อยู่ไม่รอด

มนุษย์เกิดขึ้นมาแล้วไม่สามารถอยู่รอดด้วยตนเองได้ เมื่อเกิดมาแล้วต้องมีผู้คุ้มครองเลี้ยงดู โดยเฉพาะพ่อแม่ เลี้ยงดูไปเป็นปีๆก็ยังไม่รอด ต้องเลี้ยงดูไปหลายปีจนเขาสามารถดำเนินชีวิตได้

เมื่อปกครองด้วยอำนาจก็เกิดความรู้สึกในเชิงปฏิบัติที่เอียงไปในทางที่จะขัดแย้งกัน เช่น ในการปกครองสมัยปัจจุบันนี้ เมื่อการศึกษาเสื่อมโทรมลง ก็ต้องหันไปเน้นการปกครองด้วยอำนาจ เจ้าอาวาสมีอำนาจเป็นผู้ปกครอง มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับเป็นเครื่องมือ พระลูกวัดอยู่ใต้ปกครองต้องทำตาม ผู้ใต้ปกครองเหล่านั้นไม่มองว่า ผู้ปกครองคือผู้เอื้อโอกาสแห่งการพัฒนาชีวิตของตน แต่มองว่า ผู้ปกครองคือผู้มาคอยบังคับ คอยกีดกันเราจากสิ่งที่ต้องการจะทำ จึงมีความรู้สึกแบบเป็นปฏิปักษ์กัน ด้วยเหตุนี้ การปกครองแบบใช้อำนาจจึงก่อให้เกิดปัญหา เริ่มตั้งแต่เกิดความขัดแย้งในจิตใจเป็นต้นไป ทำให้ยิ่งต้องเพิ่มการใช้อำนาจ ใช้อำนาจ และจะเน้นการลงโทษมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ไม่ใช่เป็นการปกครองแบบพยายามสร้างคนดี แต่เป็นการปกครองแบบพยายามกำจัดคนเลว

การปกครองในทางบ้านเมืองที่เป็นแบบนี้ ก็จะเป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อหลักการที่แท้เลือนหายไปแล้ว ทุกอย่างก็จะวิปลาสไปหมด ดังนั้น การปกครองในสมัยนี้ของพระสงฆ์ เราจึงเห็นว่าไม่ค่อยได้ผล เพราะได้กลายมาเป็นการปกครองเพื่อการปกครอง คือปกครองแบบใช้อำนาจ พระลูกวัดจะมีความรู้สึกต่อเจ้าอาวาสแบบเป็นปฏิปักษ์ อย่างน้อยก็รู้สึกว่าเป็นผู้ขัดขวางผลประโยชน์ที่ต้องการแล้วใจก็ไม่รับ ความสัมพันธ์ที่ดีก็ไม่มี เพราะฉะนั้น ก็จะมีความรู้สึกในทางที่อยากจะหรือหาทางที่จะละเมิดอยู่เสมอ

ถ้าจะเอาระบบที่ถูกต้อง จะต้องรู้ตระหนักในหลักการว่า การศึกษาคือเนื้อหาสาระของชีวิตแห่งความเป็นพระภิกษุ การปกครองเป็นเครื่องมือรับใช้การศึกษา คือเป็นการจัดระบบความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์และสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการศึกษาเพื่อพัฒนา

ชีวิตให้เข้าถึงความดีงามและประโยชน์สุขที่สูงขึ้นไป เมื่อครูอาจารย์ปกครองลูกศิษย์ก็เป็นการปกครองด้วยการศึกษาและเพื่อการศึกษา เราอาจจะเลียนศัพท์ของประชาธิปไตยที่บอกว่าระบอบประชาธิปไตยคือการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน แล้วเราก็พูดว่า การปกครองในพระพุทธศาสนา คือการปกครองที่เป็นเรื่องของการศึกษา ด้วยการศึกษ และเพื่อการศึกษา หลักการนี้ชัดเจนมาก การที่เราจัดระบบการปกครองด้วยวินัยหรือด้วยกฎหมายก็เพื่อเอื้อต่อชีวิตบุคคลที่เขาจะได้พัฒนา เรียนรู้ มีการศึกษาเพิ่มขึ้นเพื่อให้สามารถเข้าถึงชีวิตที่ดียิ่งขึ้นไป

รวมความว่า วินัยมีความหมายทั้งในแง่ที่เป็นเครื่องฝึกตัวของบุคคลนั่นเอง คือเมื่อบุคคลนั้นนำหลักการนี้มาประพฤติปฏิบัติ วินัยก็เป็นเครื่องมือของเขาในการที่จะได้เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาชีวิตของตนเอง และมีความหมายในทางสังคมว่าเป็นการสร้างสภาพเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตที่ทั้งตัวเขาเองและคนอื่นมีส่วนร่วมได้ประโยชน์ด้วยกัน เป็นอันว่าได้ความหมาย ๒ อย่าง ดังนั้น วินัย ในทางพระพุทธศาสนา บางครั้งจึงแปลว่า การฝึก และโดยนัยนี้กฎหมายก็เป็นเครื่องฝึกมนุษย์หรือเป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิตตามความหมายในพระพุทธศาสนา

ถ้าเราไม่มองวินัยและกฎหมายเป็นเครื่องฝึก แล้วคนจะมองกฎหมายและวินัยในความหมายอย่างไร อย่างแรกที่จะมองคือมองเป็นเครื่องบังคับหรือบังคับควบคุม ถ้าพลเมืองมองกฎหมายเป็นเครื่องบังคับเมื่อไร ก็เรียกว่าฐานเสียเมื่อนั้น เพราะคนจะมีความรู้สึกขัดแย้ง (เช่นขัดแย้งต่อความสะดวกสบาย ขัดแย้งต่อความพอใจชอบใจส่วนตัว ตลอดจนขัดขวางผลประโยชน์ของตัวเอง)

ซึ่งเป็นฐานของการสร้างวินัยที่เป็นระบบกฎเกณฑ์กติกาในสังคม พร้อมทั้งเป็นจุดหมายของวินัยนั้นไปด้วยในตัว ทั้งนี้มนุษย์จะต้องไม่ประมาท โดยมีการศึกษาพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา

โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในสถานิติบัญญัติจะต้องคำนึงถึงหลักความจริงนี้ให้มาก เพราะดังได้กล่าวแล้วว่า กฎหมายที่บัญญัติกันนั้น ออกมาจากปัจจัยปรุงแต่งภายใน คือภูมิธรรมภูมิปัญญา พร้อมทั้งปัจจัยหล่อหลอมจากสังคมภายนอก ซึ่งตนเองเป็นผู้ตัดสินใจ กฎหมายที่ออกมาจึงเป็นตัวฟ้องว่าผู้บัญญัติมีภูมิธรรมภูมิปัญญาแค่ไหน ต่อจากนั้นกฎหมายที่ออกมาจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งสังคมและอารยธรรม หรือเป็นตัวทำลายต่อไป ถ้าร้ายก็ทำลายทั้งชีวิตสังคมและทำลายอารยธรรมตลอดจนทำลายตัวธรรมด้วย ถ้าดีก็ส่งเสริมให้อารยธรรมมนุษย์เจริญก้าวหน้าเกื้อหนุนชีวิตที่ดียิ่งขึ้นไป

มีข้อที่ขอย้ำอีกอย่างหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสร้างระบบสังคมที่เรียกว่า สังฆะ ขึ้นมาเพื่อเป็นชุมชนแห่งการศึกษา แล้วมีการปกครองขึ้นมาเพื่อให้การศึกษา คือการฝึกฝนพัฒนาชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นไปได้ด้วยดี ความจริง การฝึกฝนพัฒนามนุษย์นั้นก็คือการสร้างปัจจัยที่เอื้อต่อการที่เขาจะพัฒนาตัวเอง แต่เมื่อทำอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงได้ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกเขาด้วย และในการฝึกนั้นพระองค์มีลักษณะอย่างหนึ่ง เรียกว่าเป็นผู้ฝึกโดยไม่ต้องใช้อำนาจ หรือที่ศัพท์ทางพระเรียกว่า ผู้ฝึกโดยไม่ต้องใช้อาชญา คือไม่ต้องใช้การลงโทษ

ลักษณะนี้อาจจะเป็นอุตมคติว่า กฎหมายที่ดีที่สุด และการปกครองที่ดีที่สุด ต้องใช้อาชญาให้น้อยที่สุด ถ้าเป็นพระพุทธเจ้า ก็ไม่ต้องใช้เลย พระองค์จึงมีคุณสมบัติพิเศษที่ฝึกคนโดยไม่ต้องใช้

อาชญา และที่จริงนั้นกฎหมายเองก็เป็นเครื่องฝึกคนอยู่แล้ว แต่การที่เป็นอย่างนี้ได้ ก็อยู่ที่ว่าจะต้องทำให้คนมีจิตสำนึก และมีท่าทีต่อกฎหมายแบบเป็นสิกขาบท คือเป็นข้อฝึกตน ไม่ใช่ข้อบังคับ และทำให้ดียิ่งขึ้นไปอีกจนกระทั่งว่า กฎหมายเป็นเพียงเครื่องหมายรู้ร่วมกันในข้อสมมติของสังคมอย่างที่เข้ามาแล้ว

โดยนัยนี้ แนวทางในการทำกฎหมาย จึงมี ๒ ทางคือ ในระบบสังคมที่การปกครองเป็นจุดหมายในตัว คือการปกครองเพื่อให้สังคมสงบเรียบร้อย ก็จะเป็นการปกครองด้วยอำนาจ หรือเน้นการใช้อำนาจ กฎหมายก็จะมุ่งบังคับและควบคุมโดยเน้นการกำจัดคนชั่ว ด้วยการลงโทษคนทำความผิด แต่ในระบบที่ถือคติว่าการปกครองเป็นการสร้างสังคมที่ดีขึ้นมาเพื่อเป็นสภาพเอื้อให้มนุษย์ได้พัฒนาตนเข้าสู่ชีวิตที่ดีงาม การบัญญัติกฎหมายก็จะเน้นการสร้างคนดี เพราะเป็นเครื่องฝึกมนุษย์ให้ขึ้นไปสู่ชีวิตที่ดีงาม เมื่อกฎหมายเป็นสิกขาบทคือเป็นเครื่องฝึกตน กฎหมายก็จะเป็นเครื่องมือในการสร้างคนดี เพราะฉะนั้น จึงควรเน้นกฎหมายในการสร้างคนดีมากกว่าการกำจัดคนชั่ว

เป็นอันว่า กฎหมายมี ๒ แบบ ถ้าเน้นอำนาจก็จะเป็นกฎหมายที่เด่นในด้านกำจัดคนชั่วโดยมีการห้ามและบังคับมาก แต่ถ้าเป็นกฎหมายที่เน้นการศึกษา ซึ่งมุ่งสร้างคนดี ก็จะมีลักษณะในทางจัดสรรโอกาสและการส่งเสริมมาก แต่ในความเป็นจริงซึ่งสังคมในขณะหนึ่ง ๆ มีคนที่อยู่ในระดับการพัฒนาที่แตกต่างกัน หลากหลาย การปกครองและกฎหมายจะต้องทำหน้าที่ทั้งสองด้าน คือทั้งส่งเสริมคนดี และกำจัดคนร้าย ทั้งนี้โดยมีจุดเน้นที่การสร้างและส่งเสริมคนดี